

גירוש הגר וישמעאל

וַתֵּרָא שָׂרָה אֶת בֶּן הַגֵּר הַמִּצְרִי אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצַּחֵק: וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גֵּרְשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ כִּי לֹא יִרְשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק: וַיַּרְע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנוֹ: (בראשית כא ט-יא)¹

אבן עזרא בראשית פרק כא פסוק יד – האם יש לתמוה על מעשה אברהם

ורבים יתמהו מאברהם, איך גרש בנו, גם שלח בן עם אמו ריקם, ואיה נדבת לבו?² והתימה מאלה שיתמהו, כי אברהם עשה ככל אשר צוהו ד'. ואילו היה נותן ממון להגר שלא ברצון שרה, לא שמר מצות השם. והנה באחרונה אחרי מות שרה נתן מתנות לבני ישמעאל.³

"לחם וחמת מים" - נתן אל הגר, ושם על שכמה, ואמר לה, קחי אתך בנך.⁴

"וישלחה" - ויתכן שנתן לה כסף וזהב ולא פירש הכתוב. ונתן לה לחם ומים שיספיק לה עד באר שבע, כי בגרר היה אברהם.⁵ והנה היא הלכה ולא ידעה הדרך - "ותתע". והנה בנה חלה מחסרון המים, ואחר שלקחתה בחיקה וראתה שנפשו יוצאה בצמא השליכתו.⁶

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית כא כב – מה חושבת הסביבה

"ויהי בעת ההיא ויאמר אבימלך ופיכול שר צבאו" - פה שכל החיילות של אבימלך היו נושקים לו ועל פיו היו יוצאים ובאים. "אל אברהם לאמר אלהים עמך בכל אשר אתה עושה" - שהיו האומות אומרים אילולי היה אברהם צדיק, היאך לא הוליד בן? כיון שהוליד אמרו: "אלהים עמך". וכששמע לקול שרה וגירש את הגר ואת

¹ אין זו ההתנגשות הראשונה של שרה עם הגר צרתה. כבר קדם לה עינויה של הגר בידי שרה בפרשת לך לך, עליה הרחבנו בדברינו [הגר שרה ואברהם](#) שם. ואם נתחיל מההתחלה, הרי לנו שלב ראשון בו מבקשת שרה (שרי) להיבנות מהגר, ככתוב: "וַתֹּאמֶר שָׂרָה אֶל אַבְרָם הִנֵּה נָא עֲצָרְנִי ה' מִלְּדַת בָּא נָא אֶל שְׁפַחְתִּי אוֹלֵי אֲבָנָה מִמֶּנָּה" (בראשית טז ב). ועל כך אומר מדרש תנחומא פרשת חיי שרה סימן ד כאשר הוא דורש את פרק לא במשלי "אשת חיל" על שרה: "פיה פתחה בחכמה - אימתי? בשעה שאמרה לו בוא נא אל שפחתי". (ראה דברינו [שרה אשת חיל](#) בפרשת חיי שרה). לקיחת הגר מונעת את גירושי אברהם משרה, אולי לא רק עפ"י דיני התורה, ראה בראשית רבה מה ג שהמקור לדין שזוג שנשוי עשר שנים ולא הביא ילדים לעולם, ייפרד, הוא המקרה של שרה ואברהם: "מנין שנינו: נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל מפריה ורביה אלא יוציא וישא אשה אחרת? (מסכת יבמות פרק ו משנה ו) - מכאן: מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען". בשלב השני, שרה נראית כמתחרטת על הרעיון עקב הרמת ראש של הגר: "וַתֹּאמֶר שָׂרָה אֶל אַבְרָם ... אֲנִי נָתַתִּי שְׁפַחְתִּי בְּחִיקְךָ וַתֵּרָא כִּי הָרְתָה וְאֶקַּל בְּעֵינַיָה ... וַתַּעֲנֶה שָׂרָה וַתְּבָרַח מִפְּנֵיהָ" (בראשית טז ה-ו). הגר בורחת, פוגשת את המלאך שמעודד אותה וגם מורה לה לחזור לבית אברהם וישמעאל נולד. וכעת, בשלב השלישי, גירוש מלא של הגר. ולא רק הגר אלא גם ישמעאל, בנו הבכור של אברהם.

² ואכן יש שתמהים ואפילו מבקרים את מעשה אברהם (להלן). אבל לא כולם תמהים. לא כולם סבורים שיש כאן בכלל בעיה. ראה רשב"ם שמסביר בפשטות: "שכבר גדל הרבה ולא רצתה להשהותו עוד פן ירצה להחזיק בירושת אביו עם יצחק". ראה גם מדרש תנחומא פרשת חיי שרה סימן ד, שוב בדרשת אשת חיל שנאמרה על שרה: "דרשה צמר ופשתים בין יצחק לישמעאל שאמרה גרש האמה הזאת ואת בנה". כך בפשטות כמו דין כלאים בתורה: "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחד" (דברים כב יא) - לא יגור בן אחד עם השני (מי הוא הצמר ומי הפשתים?). ואת פירוש רש"י נראה בהמשך.

³ אבן עזרא מעלה את השאלה איך זה מגרש אברהם את בנו הבכור (ראה דבריו לקב"ה בסוף פרשת לך לך: "לו ישמעאל יחיה לפניך"), אך מיד תמה על אלה שתמהים ותשובתו היא שכך ציווה ה'. ובין השיטים הוא רומז להרחקה של בנים אחרים שהיו לאברהם, בני קטורה, כמסופר בפרשת חיי שרה. (ראה דברינו [קטורה ובני קטורה](#) בפרשת חיי שרה). אלא ששם מדובר על "שילוח" ולאחר שהובהר שיצחק הוא הבן הממשיך (ראה בראשית כה ו: "וישלח מעל יצחק בנו") ואילו כאן מדובר על "גירוש" (גרש האמה הזאת ואת בנה"). אלה בכבוד ובכסף ומתנות, תוך מתן חלקם בירושת אברהם, וזה בחוסר כל, רק לחם וחמת מים ליום יומיים למדבר, בטענת: "כי לא ירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק".

⁴ "בנך" ולא "בני"?

⁵ בקטע זה מבצע אבן עזרא תפנית. הרי בתורה כתוב בפירוש "וישלחה". שרה היא שאומרת: "גרש", אבל אברהם "וישלחה", בדומה לבני קטורה (ורק על מנת לסבך את הדברים עוד יותר נראה להלן שקטורה היא הגר, הכל עפ"י המדרש כמובן). אם כך, אברהם שלח את הגר וישמעאל בנו עם כסף ואמצעי מחיה במדבר, או בלי? נראה שבקטע זה, אבן עזרא מנסה להפריד בין גישת שרה לגישתו של אברהם. אחרי הכל, אחרי ציווי ה' ודרישת שרה, בכ"ז ישמעאל הוא בנו והגר היא אשתו, ככתוב: "ותתן אותה לאברהם אישה לו לאשה" (בראשית טז ג). ואברהם מתפלל לקב"ה בפרשת לך לך: "לו ישמעאל יחיה לפניך" (בראשית יז יח).

⁶ בקטע זה נראה שאבן עזרא מנסה להקל במעשה הגירוש בכך שהתעיה במדבר היא כבר טעות של הגר. ואולי אפילו לרמוז על המעשה הנורא שהיא עשתה בכך שהשליכה את הילד ולא סוככה עליו. ראה פירוש רש"י על "ותשלך את הילד". סוף דבר, נראה שאבן עזרא מתחבט בנושא גירוש הגר וישמעאל ואין לו מענה חותך.

ישמעאל היו מרננים אחריו. למה שמע לקול אשתו וגירש את בנו. כיון שראה מעשיו של ישמעאל שנשא אשה מארץ מצרים,⁷ והיה יושב ורובה קשת ומלסטם את הבריות, אמר לו: "אלהים עמך בכל אשר אתה עושה".⁸

רמב"ן בראשית פרק כא פסוק ט – ישמעאל מלגלג על מוצאו של יצחק

... והנכון בעיני שהיה זה ביום היגמל את יצחק וראתה אותו מלעיג על יצחק או על המשתה הגדול,⁹ ולכך אמר הכתוב "את בן הגר המצרית" ולא אמר "את ישמעאל" מצחק. וכן אמרה "גרש את האמה הזאת ואת בנה", כי אמרה העבד המלעיג על אדוניו חייב הוא למות או להלקותו. ואיני רוצה רק שתגרש אותו מאתי ולא יירש בנכסך כלל עם בני שהוא בן גבירה. ואמרה שיגרש גם אמו, כי לא יוכל הנער לעזוב את אמו ועזב את אמו ומת.¹⁰

בראשית רבה פרשה נג סימן יא – מחלוקת רבי עקיבא ורבי שמעון בר יוחאי מהו "מצחק"

"ותרא שרה את בן הגר המצרית ... מצחק" - אמר ר' שמעון בן יוחאי: ר' עקיבא היה אומר בו דבר לגנאי ואני אומר בו דבר לשבח.¹¹

דרש ר' עקיבא: "ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק" - אין מצחק אלא גילוי עריות, כמו שאתה אומר: "בא אלי העבד אשר הבאת לנו לצחק ביי" (בראשית לט יז). מלמד שהיתה שרה רואה את ישמעאל מכבש גיניות¹² וצד נשי אנשים ומענה אותן. תני ר' ישמעאל: אין "צחק" אלא עבודה זרה, שנאמר: "ויקומו לצחק" (שמות לב ו).¹³ מלמד שהיתה שרה רואה את ישמעאל בונה במוסיות וצד חגבים ומקריב עליהם. ר' אלעזר אומר: אין "צחק" אלא שפיות דמים, שנאמר: "יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו" (שמואל ב ב יד).¹⁴ ר' עזריה משום ר' לוי אמר: אמר לו ישמעאל ליצחק: נלך ונראה חלקנו בשדה.¹⁵ והיה ישמעאל נוטל קשת וחיצים ומורה כלפי יצחק ועושה עצמו מצחק. זהו שכתוב: "כמתלהלה היורה זיקים חצים ומות, כן איש רימה את רעהו ואמר הלא משחק אני" (משלי כו יח-ט).¹⁶

⁷ אולי צריך להגיה "ראו" כמקום "ראה" - אבימלך ואנשיו, כל אלה "שהיו מרננים אחריו". חשוב למדרש להראות שגם בסביבתו של אברהם חשבו שעשה כהוגן. אבל איזו ברירה הייתה לישמעאל אחרי שנשלח למדבר עם אמו שהייתה מצרית (ועפי' המדרש גם מבית פרעה עצמו)? עם מי היה מתחתן? מה אכפת לאבימלך?

⁸ אם אבן עזרא תמה על אלה שתמהים ומעלים כאן שאלה, פירוש / מדרש פסיקתו זוטרתא אינו תמה כלל. אכן, היה רינון בפי כל והיו דיבורים של אותם אנשים ובריות שאברהם מנסה להתקרב אליהם ולקרב אותם (ראה דברינו משבוע שעבר [מפגשי אברהם עם תושבי הארץ](#)), שמה לא נהג אברהם כהוגן. ובוודאי חשש לחילול השם יש כאן! אך סופם של אותם אנשים ובראשם אבימלך להודות שאברהם צדק. זה אותו אבימלך שבינו ובין אברהם היו אי אילו אירועים וחשבונות מוסריים! ראה דברינו [הגוי גם צדיק תהרוג](#) בפרשה זו וכן [וה' פקד את שרה](#) בראש השנה. סיום המדרש, שהוא מדרש מאוחר, בנוי על מדרשים קדומים יותר שעוד נראה להלן. יש לקוות שאכן אומות העולם הסכימו בדיעבד לפחות עם אברהם, אך נראה שעדיין השאלה פתוחה עד היום.

⁹ ראה פירוש ספורנו כאן: "מצחק - מלעיג על המשתה שנעשה בבית אברהם, באומרו שנתעברה מאבימלך". ראה רש"י בתחילת פרשת תולדות. ושם "ליצני הדור" לגלגו ואילו כאן: ישמעאל, בנו של אברהם! זו אכן אשמה גדולה, אך דא עקא, הנער ישמעאל רק מצטט את מה ששמע מאחרים. ואם תגרש אותו, יפסקו הרינונים או שמה תושג מטרה הפוכה?

¹⁰ בפרשת לך כך כאשר מענה שרה את הגר עד שהיא נאלצת לברוח, מותח על כך רמב"ן ביקורת קשה. ראה דבריו בפירושו לבראשית פרק טז פסוק ו: "ותענה שרי ותברח מפניה - חטאה אמנו בעינוי הזה, וגם אברהם בהניחו לעשות כן. ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני העינוי". אי לכך, הצחוק שעשה ישמעאל ליצחק, חמור ככל שיהיה, הוא לכאורה העונש של הגר בעודה בהיריון עם ישמעאל! כמי שחי בספרד בתקופה בה עדיין חלקים ניכרים ממנה היו תחת כיבוש מוסלמי, יכול היה רמב"ן להכיר היטב (אמנם לא על בשרו שכן הוא אישית חי בספרד הנוצרית) מה משמעות לחיות תחת עול ישמעאל וראה בכך עונש על חטאם ההיסטורי של שרה ואברהם. אבל לא אצל שרה ואברהם עצמם. כאן, בניגוד לפירושו בגירוש הראשון, מוצא רמב"ן צידוק למעשה הגירוש ולא הכרה שאולי זה עונש על הגירוש הראשון. ראה איך הוא מבחין בין הגר לישמעאל. הגר איננה הבעיה. ישמעאל הוא הבעיה. אלא שאי אפשר לגרש את הבן ללא אמו ואין ברירה אלא לגרש גם את הגר (כך גם מפרש רד"ק). שים לב למטבע הלשון שלקח רמב"ן מפרשת יוסף ואחיו, נאום יהודה. נראה שרמב"ן היה מעדיף שנקרא לדף שלנו גירוש ישמעאל והגר ולא כפי שבחרנו.

¹¹ ר' שמעון בר יוחאי הוא תלמידו של ר' עקיבא ולא מהסס לדרוש בניגוד אליו ואף להכריז שהוא צודק. ראה ראש השנה יח ע"ב: "תניא, אמר רבי שמעון: ארבעה דברים היה רבי עקיבא דורש, ואני אין דורש כמותו". וכן בספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא צה: "ויאמר משה שש מאות אלף רגלי, רשב"י אומר: ר' עקיבא היה דורש בו דבר אחד ואני דורש בו שני דברים ודבריי נראים משל רבי". והעיקר, בספרי דברים פרשת ואתחנן פיסקא לא שנראה להלן שאולי הוא המקור.

¹² נשים ביוונית.

¹³ בחטא העגל.

¹⁴ בעימות שבין יואב לאבנר. וישחק ויצחק הם שמות מתחלפים, ראה ירמיהו לג כו, עמוס פרק ז פסוקים ט, טז.

¹⁵ רמז ברור לקין והבל, ככתוב בבראשית ד ח: "ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בְּהִיּוֹתָם בְּשָׂדֵה וַיִּקֶּם קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו וַיְהַרְגֵהוּ".

¹⁶ בדרך זו, שישמעאל פשוט עשה מעשים חמורים שהם בגדר "יהרג ואל יעבור", הולך רש"י ומדרשים רבים. הלוא בשל הדברים האלה עזב אברהם את מולדתו ובית אביו! ומה גרם לכל זה? פינוק. ראה הדרשה הארוכה בשמות רבה א א על הפסוק "חושך שבטו שונא בנ": "בנוהג שבעולם אדם שאומר לו חבירו פלוני הכה לבנך יורד עמו עד לחייו, ומה ת"ל חושך שבטו שונא בנו? ללמדך שכל

ואני אומר: ¹⁷ אין הלשון הזה של צחוק אלא לשון ירושה. שבשעה שנולד אבינו יצחק, היו הכל שמחים. אמר להם ישמעאל: שוטים אתם, אני בכור ואני נוטל פי שנים. שמתשובה שאמרה שרה לאברהם. אתה למד. "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק". "עם בני" אפעלפי שאינו יצחק. "עם יצחק" - אפעלפי שאינו בני. קל וחומר - "עם בני עם יצחק".¹⁸

בראשית רבה נג יג - אברהם בעין טובה ושרה בעין רעה

"וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר" - ביתו של אבינו אברהם וְתַרְגְּמֵי הוּא, שנאמר: וישכם אברהם בבוקר. "ויתן אל הגר" - שכן דרך עבדים שיהיו ממלאים כדים על שכמם. "שם על שכמה ואת הילד" - בן כ"ז שנים, ואת אמרת שם על שכמה? אלא מלמד שהכניסה בו [שרה] עין רעה ונכנסה בו חמה וְאֶבְבִית, תדע לך שכן, דכתיב: "ויכלו המים מן החמת", שכן דרך החולה להיות שותה הרבה ובכל שעה.¹⁹

רד"ק בראשית כא יא פרשת וירא - מחיר "שלום בית"

וירע הדבר מאד - כי אף על פי שהיה בן האמה בנו היה והיה אוהב אותו כי היה בכורו והיה מרחם עליו כרחם אב על בנים. ובדרך טובה היה הולך, כי הוא גדל עמו ולמדו דרך ה', כי אפילו לאחרים היה מלמד ומדריך בדרך טובה כל שכן לבנו, והיה רע בעיניו שיגרשהו מביתו, ולא גער באשתו מפני שלום הבית, כמו שכתבנו בדבר הגר, והיה מצטער על הדבר, והיה סובל מריבת אשתו עד שבא אליו הדבור.²⁰

בראשית רבה נג יג (המשך) - בין שיח לשיח והשלכה

"ותשלך את הילד תחת אחד השיחים" - אמר ר' מאיר: שכן דרך הרתמים להיות גדלים במדבר. א"ר אמי: תחת אחד השיחים - ששם השיחו עמה מלאכי השרת. "ותלך ותשב לה מנגד ... כמטחוי קשת" ... א"ר ברכיה: כמטחת דברים כלפי מעלה, אמרה: אתמול אמרת לי: "הרבה ארבה את זרעך וגו'", עכשיו הוא מת בצמא.²¹

המונע בנו מן המדרות סוף בא לתרבות רעה ושונאהו, שכן מצינו בישמעאל שהיו לו געגועים על אברהם אביו ולא רידהו ויצא לתרבות רעה ושנאהו והוציאו מביתו ריקם. מה עשה ישמעאל כשהיה בן ט"ו שנה התחיל להביא צלם מן השוק והיה מצחק בו ועובדו כמו שראה מאחרים. מיד ... ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה שמא ילמד בני אורחותיו. מיד ... וירע הדבר מאד בעיני אברהם וגו' על שיצא לתרבות רעה ... וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים ללמדך שהיה שונא לישמעאל על שיצא לתרבות רעה, ושלחו הוא ואמו הגר ריקם וטרדו מביתו על כך. וכי תעלה על דעתך שאברהם שכתוב בו ואברם כבד מאד במקנה וגו', היה משלח אשתו ובנו מביתו ריקם בלא כסות ובלא מחיה? אלא ללמדך כיון שיצא לתרבות רעה לא נפנה עליו, מה היה סופו כשגרשו ישב בפרשת דרכים והיה מלסטם את הבריות, שנאמר: והוא יהיה פרא אדם". האבא שפינק, סופו לשנוא ולגרש. אבל, בכל הדרשות האלה על "מצחק", האם שכח הדרשן שגם יצחק בסוף "מצחק" במפגש עם אבימלך, בראשית כו ח?

¹⁷ כאן חוזר ר' שמעון בר יוחאי ואומר את דברי עצמו. ראה תחילת המדרש למעלה.

¹⁸ ראה מקבילה למדרש זה בספרי דברים פרשת ואתחנן פיסקא לא: "רבי שמעון בן יוחאי אומר: ארבעה דברים היה רבי עקיבה דורש ואני דורשם ודברי נראים מדבריו. הרי הוא אומר: ותרא שרה את בן הגר המצרית - שעבד עבודה זרה. ואני אומר: לא היו צְרִים אלא לענין שדות וכרמים, שכשבאו לחלוק היה ישמעאל אומר לו: אני נוטל שני חלקים שאני בכור וכן שרה אמרה לאברהם: גרש האמה הזאת ואת בנה ... כי לא ירש בן האמה וגו'. ודברי אני רואה מדבריו". כך גם במדרש הגדול וירא כא ט בשינויי לשון קלים. במילים אחרות, אין לשרה "בעיה אישית" עם הגר. אין במעשיו של ישמעאל שום דבר חמור מעבר למשובת נעורים ופרחחות. הוויכוח הוא על בכורה וירושה כמו לאורך ספר בראשית כולו. ראה דברינו בחירה בכורה ומחירה בפרשת תולדות. אם כך, אז האופן בו אברהם מגרש את הגר וישמעאל קשה עוד יותר. למה באמת לא נהג כפי שנהג אח"כ עם בני קטורה כמסופר בפרשת חיי שרה (ראה שוב דברינו [קטורה ובני קטורה](#) בפרשת חיי שרה)? האם אופן שילוח בני קטורה הוא תיקון ולימוד של אברהם ממעשה הגירוש של הגר וישמעאל? אפשר, שלמרות שרשב"י מדגיש את השוני בין דבריו לדברי ר' עקיבא רבן, עדיין הוא נשען עליו וזקוק לדבריו. הסירוב לתת לישמעאל שום חלק בירושה, לא רק לא פי שניים, אלא אף פחות מבני קטורה, הטיעון לגרש אותו ולנשל אותו מבית אברהם אביו, בעיני אברהם לא רק בעיני שרה, חייב להיות משום שהוא עבר כל גבול. הוא חטא והחטיא באופן כזה שגם בית אברהם המקרב והסובלני לא יכול לשאת זאת. הוא מכניס צלמים לביתו של אברהם שכל תחילתו הייתה שבירת פסלים! אגב, ההקבלה עם שלוש העבירות שבגינן חרב בית ראשון (יומא ט ע"ב) והגלות (גירוש) שבא בעקבותיהם, היא ברורה למדי. יש עבירות והתדרדרות שאי אפשר להשלים עמם. וגם יחסי אב-בן כבר לא עומדים במקרים כאלה. לא אברהם עם בנו ישמעאל ולא בני אברהם (יצחק ויעקב) עם הקב"ה כאשר הם עושים כמעשה ישמעאל. גלות הדורות וחטאי עם ישראל מסבירים בדיעבד גם את גירוש ישמעאל במעין מבט לאחור. אין יחסי אב-בן ומשפחה בכל מחיר.

¹⁹ הפער בין היחס של אברהם סוף כל סוף ישמעאל הוא בנו (לשון אור החיים) ובין שרה שמכניסה עין הרע באותו ילד שחשבה להיבנות ממנו (ראה הערה 1 לעיל) מגיע, במדרש זה לשיאו. אברהם שם כד על שכמה של הגר - האדון האוהב והוותן נפרד מאשתו הראשונה במחווה אנושי שמדגיש את היותה אשתו ולא שפתו. שרה נותנת בה עין הרע. האם עד כדי כך הייתה שרה רעה או שיש לה חשבון שפשוט נסתר מעיני אברהם?

²⁰ קטענו את מדרש בראשית רבה הנ"ל (המשך יבוא) על מנת לצרף לחלקו הראשון את דעתו הנחרצת של רד"ק באשר לפער הגדול בין אברהם לשרה. אברהם אהב את ישמעאל "כרחם אב על בנים", אברהם למדו והדריכו בדרך הטובה (ראה שוב דבריו בבשורת יצחק: "לו ישמעאל יחיה לפניך"). רע מאד היה בעיני אברהם לגרש את ישמעאל (כל הדגש כאן הוא על ישמעאל ולא על הגר). אברהם סבל מהמריבה של שרה אשתו. אבל סופו שהיה מוכן לשלם את מחיר "שלום הבית". נחזור למדרש בראשית רבה.

²¹ בין שיח הגר עם מלאכי השרת ובין שיחתה בהטחת דברים כלפי מעלה (ראה דברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך) מצביע המדרש על המעשה הקשה שעשתה כאשר השליכה את הילד תחת אחד השיחים ונטשה אותו. ההשוואה עם העקידה של

אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מז – שלושה שמע הקב"ה בכייתם

ג' בכו ושמע הקב"ה בכייתם. ואלו הן: הגר ועשו וחזקיהו. הגר מנין? שנאמר: "ותשא את קולה ותבד" (בראשית כא טז). ומנין ששמע הקב"ה קול בכיתה? שנאמר: "כי שמע ה' את קול הנער באשר הוא שם. קומי שאי את הנער" (שם שם יח). עשו בכה "וישא את קולו ויבד" (שם כז לח).²² ועל שלושה דמעות שהטיף, נעשו לישראל פלומסיות,²³ שנאמר: "האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שלישי" (תהלים פו). חזקיהו בכה, שנאמר: "אנא ה' זכר נא וגוי ויבד חזקיהו בכי גדול" (מלכים ב כ ג). ומנין ששמע הקב"ה בכיתו? שנאמר: "שמעתי את תפילתך ראיתי את דמעתך ביום השלישי תעלה בית ה' " (שם שם ה).²⁴

בראשית רבה נג יד – דמעתה של גיורת חביבה

זהו שכתוב: "נדי ספרתה אַתָּה שְׁיִמָּה דְמַעְתֵּי בְנֵי אֲדָם הָלֹא בְסִפְרֵתָךְ" (תהלים נו ט) ... כאותה בעלת נוד. "הלוא בספרתך" - כשם שכתוב בספר תהלים: "שמעה תפילתי ה' ושועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש" (תהלים לט יג) - אל דמעתה של הגר לא החרשת, אל דמעתי אתה מחריש! ואם תאמר: ע"י שהיתה גיורת היתה חביבה, אף אנכי: "כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי" (שם).²⁵

"ויקרא מלאך אלהים אל הגר" (בראשית כא יז) - בזכותו של אברהם. "כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם" - בזכות עצמו. יפה תפילת החולה לעצמו יותר מכל. "באשר הוא שם" - אמר רבי סימון: קפצו מלאכי השרת לקטרגו. אמרו לפניו: ריבון העולמים, אדם שהוא עתיד להמית את בניך בצמא, אתה מעלה לו באר? אמר להם: עכשיו מה הוא, צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להם: איני דן את האדם אלא בשעתו.²⁶

פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק כט²⁷

הנס התשיעי: נולד ישמעאל בקשת ונתרבה בקשת, שנאמר: "ויהי אלהים את הנער ויגדל". ונטל קשת וחצים והיה יורה אחר הפינות. וראה את יצחק יושב לבדו וירה חץ להרגו. וראתה זה הדבר שרה והגידה לאברהם ואמרה לו: כזה וכזה עשה ישמעאל ליצחק, אלא עמוד וכתוב ליצחק כל מה שנשבע הקב"ה לך ולזרעך. חייך, שאין בן האמה יורש עם בני עם יצחק.²⁸

יצחק ברורה למדי ממדרש זה ומעצם סמיכות המקרא של גירוש ישמעאל ועקידת יצחק. אולי לא בכדי קוראים שני פרקים אלה (כא, כב בספר בראשית) בשני ימי ראש השנה, זה אחר זה (מעבר לקשר של פקידת שרה שהוא מוטיב מרכזי בזכרונות). האב שגרש את בנו האחד והלך לשחוט את בנו האחר והאם שהשליכה את הילד ולא סוככה עליו. ראה מאמרו של פרופ' אוריאל סימון: גירוש ישמעאל - העקדה שקדמה לעקדת יצחק, בקש שלום ורודפהו, 2002. כך גם ב'עקידת ישמעאל', **שבת שלום** 4 (גיליון לפרשת וירא), תשנ"ח, עמ' 2-4; הנ"ל, **בקש שלום ורודפהו: שאלות השעה באור המקרא**, 2002 (מהדורה מורחבת 2004); הנ"ל, **עקדת יצחק לזרעו - מבט בעין ישראלית** ואולי עוד. ועכ"פ, בהטחת דברים נמצאת הגר בחברה טובה, ראה דברינו **הטיחו דברים כלפי מעלה**.²² כשנודע לו שיעקב הקדים אותו ולקח ממנו את הברכות. על בכי או "זעקה" זו בלשון המקרא, שילם עם ישראל לדורותיו מחיר גבוה. ראה דברינו **על חרדה וצעקה** בפרשת תולדות.

²³ לא מצאנו פירוש מילה זו ואולי הכוונה לפולמוס שהוא מלחמה.
²⁴ בין אם היה הגירוש מוצדק ומובן ובין אם לא, כעת הגר במצוקה קשה, נוטשת את בנה וממרת בבכי בלב המדבר "הגדל והנוקד נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים" (דברים ח טו). הקב"ה שומע את בכיה כמו ששמע את בכיו של רשע שנגנב (עשו) ובכיו של צדיק שחלה למות (חזקיהו). "שערי דמעות כי לא נשלכות" בפני "שומע קול בכיות" (תפילת נעילה).
²⁵ כך מתפלל ומתחנן דוד לפני הקב"ה ונתלה בהגר! הגר - גר תושב - גיורת, משחקי מילים.

²⁶ לא רק את בכיה וטענותיה של הגר שומע הקב"ה, אלא גם, ובעיקר (עפ"י המקרא) את מצוקתו של הנער שהולך למות. אך דא עקא, שדרשה נאה זו מחזירה אותנו לנקודת המוצא ולשאלה הבסיסית: למה גרש אברהם את בנו? למה לא עמד כנגד אשתו ואמר לה שהנער המצחק שהיא כ"כ חוששת ממנו, הוא, לפחות בשלב זה של חייו עדיין צדיק. האם בדומה לאבחנה השונה בין יצחק לרבקה אודות עשו, יש לנו כאן הבחנה שונה בין אברהם לשרה אודות ישמעאל? האם האשה (האם) רואה טוב יותר ורחוק יותר מהאבא המשוחזר? הקב"ה מציל את הנער כי "באשר הוא שם" - לא מגיע לו למות, לפחות לא כעת. אבל שרה לא רוצה אותו בביתה ורואה קדימה. ראה דברים רבה (ליברמן) פרשת ראה ה: "א"ר שמואל בר נחמני: למה הדבר דומה? למי שנולד לו בן נאה, ראה אותו איסטריגולוס אחד. אמר: זה הנער עתיד להיות ליסטריגולוס, צריך הוא לאביו להשליכו. שמע אביו, אמר: לבני אני משליך? שמע אביו של אותו איסטריגולוס, אמר: כל מה שיאמר לכם בני שמעו לו. כך ראתה שרה לישמעאל יוצא לתרבות רעה, צווחת ואומרת לאברהם, גרש האמה ואת בנה, והרע לו, נגלה עליו הקב"ה וא"ל, אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך". וכבר הקשו רבים וטובים בהבדל בין ישמעאל שנידון לפי "שעתו" ובין בן סורר ומורה שנידון "על שם סופו". ואכמ"ל.

²⁷ מדרש **פרקי דרבי אליעזר** טרם זכה למהדורה בקורתית ומדויקת ויש לו נוסחאות שונים שנדפסו במהלך השנים. ראה תיאור מדרש זה בספר מבוא למדרשים, ע. רייזל. הנוסח שלהלן הוא שילוב לא-מדויק שעשינו בעזרת ספרים שיש ברשותנו ופריקט השו"ת שמכיל שני נוסחים. מי שחשוב לו הנוסח המדויק יאלץ לבדוק במקורות.

²⁸ כל ענין לקיחת הגר לאשה, לידת ישמעאל ואח"כ גירושיו, נמנה במנין עשרה הניסיונות שהתנסה בהם אברהם. ראה מדרש תהלים (בובר) מזמור יח: "בא נא אל שפחתי - הרי חמישה, ובישמעאל גרש האמה - הרי שישה". ראה הפרשנים על מסכת אבות פרק ה משנה ג: רבינו יונה, מגן אבות לרשב"ץ, מרכבת המשנה לר"י אלאשקר, מחזור ויטרי סימן תכח ועוד. וכבר סיכמנו ניסיונות אלה בדברינו **עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו** בפרשת חיי שרה. ולעצם הדרשה, הרי היא מצטרפת לבראשית רבה נא יג לעיל ול"שפיכות הדמים" שם, כולל השוואה שהצענו עם קין והבל.

יהודה בן תימא אומר: אמרה שרה לאברהם: כתוב גט גירושין לְאִמָּהּ ושלח את האמה הזאת מעלי ומעל יצחק בני מן העולם הזה ומן העולם הבא. ומכל הרעות שבאו על אברהם, הִרְעָה בעיניו הדבר הזה מאד.²⁹ ר' יהודה אומר: נגלה הקב"ה עליו, אמר לו: אברהם, אין אתה יודע שהיית לך שרה ראוייה לאשה ממעי אמה והיא חברתך ואשת ברייתך? לא נקראת שרה שפחה אלא אשתך. לא נקראת הגר אשתך אלא שפחתך.³⁰ כל מה שדברה שרה באמת הגידה - "אל ירע בעיניך". השכים אברהם וכתב גט גירושין ונתן להגר ושלח אותה ואת בנה מעליו ומעל יצחק בנו מהעולם הזה ומהעולם הבא, שנאמר: "וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים וכו' וישלחה" - בגט גירושין.³¹ ולקח בגד אחד וקשר במתניה כדי שיהא שוטף אחריה לידע שהיא שפחה. ולא עוד, אלא שעמד אברהם אבינו לראות את ישמעאל בנו ולראות את הדרך שהלכו בה. ובזכות אברהם לא חסרו המים מן החמת. וכיון שהגיע לפתח המדבר התחילה תוֹעָה אחרי ע"ז של בית אביה ומיד חסרו המים מן החמת שנאמר: "ותלך ותתע במדבר וכו'".³² ... ועייפה נפשו של ישמעאל בצמא והלך והשליך את עצמו תחת חרולי המדבר ואמר: אלוהי אברהם אבי, יש לפניך תוצאות מים. קח את נפשי ממני ואל אמות בצמא. ויעתר לו, שנאמר: "כי שמע אלהים את קול הנער באשר הוא שם".³³ ושם נפתחו להם הבאר שנבראת בין השמשות, והלכו ושתו ומלאו את החמת מים, שנאמר: "ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים", ושם הניחו הבאר ומשם נשאו את רגליהם והלכו כל המדבר כולו עד שהגיעו למדבר פארן ומצאו שם מוצאי מים וישבו שם, שנאמר: "וישב במדבר פארן". שלח ישמעאל ולקח לו אשה מבנות מואב ועיסה שמה.

לאחר שלוש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו, ונשבע לשרה שלא ירד מעל הגמל במקום שישמעאל שרוי שם. והגיע לשם בחצי היום ומצא שם את אשתו של ישמעאל. אמר לה: היכן הוא ישמעאל? אמרה לו: הלך הוא ואמו להביא פירות ותמרים מן המדבר. אמר לה: תני לי מעט מים ולחם ומטעמים כי עייפה נפשי מדרך המדבר. אמרה לו: אין לי לחם ואין מים.³⁴ אמר לה: כשיבוא ישמעאל הגידי לו את הדברים הללו: אמרי לו: זקן אחד מארץ כנען בא לראותך ואמר: חלף³⁵ מפתן ביתך שאינה טובה לך. וכשבא ישמעאל מן המדבר הגידה לו את הדברים הללו, ובן חכם כחצי חכם, והבין ישמעאל. ושלחה אמו ולקחה לו אשה מבית אביה ופטימה שמה.³⁶

ועוד אחר שלוש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו ונשבע לשרה כפעם ראשונה שאינו יורד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם. והגיע לשם בחצי היום ומצא שם אשתו של ישמעאל. אמר לה: היכן הוא ישמעאל? אמרה לו: הוא ואמו הלכו לרעות את הגמלים במדבר. אמר לה: תני לי מעט לחם ומעט מים כי עייפה נפשי מדרך המדבר. הוציאה לחם ומים ונתנה לו. עמד אברהם והיה מתפלל לפני הקב"ה על בנו ונתמלא ביתו של ישמעאל מכל טוב ממין הברכות. וכשבא ישמעאל, הגידה לו את הדבר וידע ישמעאל שעד עכשיו רחמי אביו עליו, שנאמר: "כרחם אב על בנים".

לאחר מיתתה של שרה חזר אברהם ולקח את גרושתו, שנאמר: "ויוסף אברהם ויקח אשה". מדקאמר "ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה" משמע שפעם ראשונה היתה אשתו.³⁷

²⁹ ראה שוב פירוש רד"ק לעיל "וירע הדבר מאד".

³⁰ מעמד הגר אינו פשוט. בתחילה היא אמנם מכונה שפחה (בראשית טז א) אבל כאשר שרה נותנת אותה לאברהם ומצפה להיבנות ממנה, היא עצמה משדרגת את מעמדה, ככתוב: "ותקח שְׂרֵי אִשְׁתּוֹ אֲבָרָם אֶת הַגֵּר הַמִּצְרִית שִׁפְחָתָהּ ... ונתתן אתה לְאֲבָרָם אִשָּׁה לוֹ לְאִשָּׁה" (בראשית טז ג). אבל ברגע של מצוקה או קנאה שוב חוזרת שרה ומכנה את הגר שפחה וגם אברהם מסכים איתה. ראה בראשית טז ה-ו: "ותאמר שְׂרֵי אֶל אֲבָרָם חֲמָסִי עָלֶיךָ אֲנֹכִי נָתַתִּי שִׁפְחָתִי בְּחִיקֶךָ וְתָרָא כִּי הִרְתָּה וְאֶקַּל בְּעֵינַיִךָ ... וְיֹאמְרוּ אֲבָרָם אֶל שְׂרֵי הֲנֵה שִׁפְחָתְךָ בְּיָדְךָ עֹשֵׂי לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ וכו'". ואם [קטורה](#) היא הגר כפי שיש מפרשים, אזי שוב שודרג מעמדה לאחר מות שרה.

³¹ אברהם מתיר אותה לכל העולם.

³² וגם אברהם אומר על עצמו: "וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אֲבִי וכו'". (בראשית כ יג). ראה דברינו [בנושא זה](#) בפרשת וירא.
³³ כבר המקרא מציין את שוועתו של ישמעאל, בפסוק: "כי שמע אלהים את קול הנער באשר הוא שם", אבל נראה שדווקא מילות המדרש: "אלוהי אברהם אבי, יש לפניך תוצאות מים. קח את נפשי ממני ואל אמות בצמא", נותנות תוקף זק יותר לחלקו של ישמעאל בהצלתו.

³⁴ מידה כנגד מידה על שכלו המים מן החמת להגר וישמעאל?

³⁵ החלף. אבל בנוסחאות אחרות: שָׁסַף וכו'.

³⁶ פטימה או פטומה. ובין השורות אנחנו מבינים שגם הגר הבינה שאברהם בא לבקר אותם.

³⁷ והמדרש ממשיך שם בשבחיה של קטורה "שהייתה מקוטרת מכל מיני בשמים", "שהיו מעשיה נאים כקטורת" ועוד. על פי מדרש בראשית רבה איחוד אברהם והגר (הלוא היא קטורה) לאחר מות שרה, היה אפילו דרמטי יותר. כי מי הוא שהולך למדבר ומחזיר את הגר לאברהם? יצחק! ראה בראשית רבה ס יד: "ויצחק בא מבוא" - בא מלבוא. ולהיכן הלך? ל"באר לחי רואי" - הלך להביא

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: אחרי כל אריכות דברינו לא הבאנו את המדרש הנפלא המשווה את הגר עם לאה. את הטחת הדברים של הגר כלפי מעלה (ראה בראשית רבה נג יג לעיל) עם הפסוק: "וירא ה' כי שנואה לאה". אשה ראשונה שנואה מול אשה ראשונה מגורשת. ודווקא שתייהן זוכות לקיום הבטחת "הרבה ארבה את זרעך". ראה תנחומא ויצא סימן ה: "וירא ה' כי שנואה לאה ... הכתוב מדבר בישמעאל". הקישור בין לאה והגר הוא דרך הפסוק באיוב יא יא: "כִּי הוּא יָדַע מִתִּי שְׂוֹא וַיִּרְא אֲנִי וְלֹא יִתְבּוֹנֵן". ראה שם גם הזכרת זמרי כשצאצא של לאה והחזרה למוטיב "באשר הוא שם" שראינו בבראשית רבה נג יד לעיל. וראה עוד מסכת גיטין דף צ עמוד ב: "אמר ר' אלעזר: כל המגרש אשתו ראשונה - אפילו מזבח מוריד עליו דמעות".

את הגר, אותה שישבה על הבאר ואמרה לחי העולמים: ראה בעלבוני! אברהם שולח להביא אישה ליצחק בנו ובה בעת הבן הולך להחזיר את האשה הראשונה לאביו. רק המדרש יכול! וכבר הארכנו לדון [בקטורה](#) בדברינו בפרשת חיי שרה.